

०३

ॐ
श्री परमात्मने नमः
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

श्रीमदीश्वरकृष्णविरचिता

साङ्ख्यकारिका

(दूरजड्गमयन्त्रसम्पादनम्)

(मूलमात्रम्)

BS 2073-08-18

सम्पादकः

चिरञ्जीवी खतिवडा

Email:- *ckachal@gmail.com*

देवघाट-२, तनहुँ

सहयोगी

सुमन गौतम

ॐ

॥श्रीगणेशाय नमः॥

॥श्रीसरस्वत्यै नमः॥

श्रीमदीश्वरकृष्णप्रणीता

साङ्ख्यकारिका

दुःखत्रयाऽभिघाताज्ज्ञासा तदभिघातके हेतौ ।
दृष्टे साऽपार्था चेन्नैकान्ताऽत्यन्ततोऽभावात् ॥१॥

दृष्टवदानुश्रविकः स ह्यविशुद्धिक्षयाऽतिशययुक्तः ।
तद्विपरीतः श्रेयान् व्यक्ताव्यक्तज्ञविज्ञानात् ॥२॥

मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त ।
षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः ॥३॥

दृष्टमनुमानमाप्तवचनं च सर्वप्रमाणसिद्धत्वात् ।
त्रिविधं प्रमाणमिष्ठं प्रमेयसिद्धिः प्रमाणाद्भ्य ॥४॥

प्रतिविषयाऽध्यवसायो दृष्टं त्रिविधमनुमानमाख्यातम् ।
तल्लिङ्गलिङ्गिपूर्वकमाप्तश्रुतिराप्तवचनन्तु ॥५॥

सामान्यतस्तु दृष्टादतीन्द्रियाणां प्रतीतिरनुमानात् ।
तस्मादपि चाऽसिद्धं परोक्षमाप्ताऽगमात्मिद्भ्यम् ॥६॥

अतिदूरात्सामीप्यादिन्द्रियाधातान्मनोऽनवस्थानात् ।
सौक्ष्म्याद्व्यवधानादभिभवात्समानाभिहाराच्च ॥७॥

सौक्ष्म्यात्तदनुपलब्धिर्नाऽभावात् कार्यतस्तदुपलब्धेः ।
महदादि तच्च कार्यं प्रकृतिविस्तृपं सरूपं च ॥८॥

असदकारणादुपादानग्रहणात् सर्वसम्भवाऽभावात् ।
शक्तस्य शक्यकरणात् कारणभावाच्च सत्कार्यम् ॥९॥

हेतुमदनित्यमव्यापि सक्रियमनेकमाश्रितं लिङ्गम् ।
सावयवं परतन्त्रं व्यक्तं विपरीतमव्यक्तम् ॥१०॥

त्रिगुणमविवेकि विषयः सामान्यमचेतनं प्रसवधर्मि ।
व्यक्तं तथा प्रधानं तद्विपरीतस्तथा च पुमान् ॥११॥

प्रीत्यप्रीतिविषादात्मकाः प्रकाशप्रवृत्तिनियमार्थाः ।
अन्योऽन्याभिभवाऽश्रयजननमिथुनवृत्तयश्च गुणाः ॥१२॥

सत्त्वं लघु प्रकाशकमिष्टमुपष्टम्भकं चलञ्च रजः ।
गुरु वरणकमेव तमः प्रदीपवच्चाऽर्थतो वृत्तिः ॥१३॥

अविवेक्यादेः सिद्धिस्त्रैगुण्यात्तद्विपर्ययाऽभावात् ।
कारणागुणाऽत्मकत्वात् कार्यस्याऽव्यक्तमपि सिद्धम् ॥१४॥

भेदानां परिमाणात्समन्वयाच्छक्तिः प्रवृत्तेश्च ।
कारणकार्यविभागादविभागाद्वैश्वरूप्यस्य ॥१५॥

कारणमस्त्यव्यक्तं प्रवर्तते त्रिगुणतः समुदयाच्च ।
परिणामतः सलिलवत्प्रतिप्रतिगुणाश्रयविशेषात् ॥१६॥

सङ्घातपरार्थत्वात् त्रिगुणादिविपर्ययादधिष्ठानात् ।
पुरुषोऽस्ति भोक्तृभावात् कैवल्याऽर्थं प्रवृत्तेश्च ॥१७॥

जन्ममरणकरणानां प्रतिनियमादयुगपत्रवृत्तेश्च ।
पुरुषबहुत्वं सिद्धं त्रैगुण्यविपर्ययाच्चैव ॥१८॥

तस्माच्च विपर्यासात्सिद्धं साक्षित्वमस्य पुरुषस्य ।
कैवल्यं माध्यस्थ्यं द्रष्टृत्वमकर्तृभावश्च ॥१९॥

तस्मात्तत्संयोगादचेतनं चेनावदिव लिङ्गम् ।
गुणकर्तृत्वे च तथा कर्त्तव भवत्युदासीनः ॥२०॥

पुरुषस्य दर्शनार्थं कैवल्याऽर्थं तथा प्रधानस्य ।
पड्गवन्धवदुभयोरपि संयोगस्तत्कृतः सर्गः ॥२१॥

प्रकृतेर्महांस्ततोऽहङ्कारस्तस्माद्गणश्च षोडशकः ।
तस्मादपि षोडशकात्पञ्चभ्यः पञ्च भूतानि ॥२२॥

अध्यवसायो बुद्धिर्धर्मो ज्ञानं विराग ऐश्वर्यम् ।
सात्त्विकमेतद्रूपं तामसस्मद्विपर्यस्तम् ॥२३॥

अभिमानोऽहङ्कारस्तस्माद् द्विविधः प्रवर्त्तते सर्गः ।
एकादशश्च गणस्तन्मात्रपञ्चकश्चैव ॥२४॥

सात्त्विक एकादशकः प्रवर्त्तते वैकृतादहङ्कारात् ।
भूतादेस्तन्मात्रः स तामसस्तैजसादुभयम् ॥२५॥

बुद्धीन्द्रियाणि चक्षुःश्रोत्रग्राणरसनत्वगाख्यानि ।
वाक्पाणिपादपायूपस्थानि कर्मेन्द्रियाण्याहुः ॥२६॥

उभयात्मकमत्र मनः सङ्कल्पकमिन्द्रियञ्च साधम्यात् ।
गुणपरिणामविशेषान्नानात्वं बाह्यभेदाश्च ॥२७॥

शब्दादिषु पञ्चानामालोचनमात्रमिष्यते वृत्तिः ।
वचनाऽऽदानविहरणोत्सर्गाऽऽनन्दाश्च पञ्चानाम् ॥२८॥

स्वालक्षण्यं वृत्तिस्त्रयस्य सैषा भवत्यसामान्या ।
सामान्यकरणवृत्तिः प्राणाद्या वायवः पञ्च ॥२९॥

युगपच्चतुष्टयस्य तु वृत्तिः क्रमशश्च तस्य निर्दिष्टा ।
दृष्टे तथाऽप्यदृष्टे त्रयस्य तत्पूर्विका वृत्तिः ॥३०॥

स्वां स्वां प्रतिपद्यन्ते परस्पराऽऽकूतहेतुकां वृत्तिम् ।
पुरुषार्थ एव हेतुर्न केनचित् कार्यते करणम् ॥३१॥

करणं त्रयोदशविधं तदाहरणधारणप्रकाशकरम् ।
कार्यं च तस्य दशधाऽहर्य धार्य प्रकाशयञ्च ॥३२॥

अन्तः करणं त्रिविधं दशधा बाह्यं त्रयस्य विषयाख्यम् ।
साम्प्रतकालं बाह्यं त्रिकालमाभ्यन्तरं करणम् ॥३३॥

बुद्धीन्द्रियाणि तेषां पञ्च विशेषाऽविशेषविषयाणि ।
वाग्भवति शब्दविषया शेषाणि तु पञ्चविषयाणि ॥३४॥

साऽन्तःकरणा बुद्धिः सर्वं विषयमवगाहते यस्मात् ।
तस्मात्त्रिविधं करणं द्वारि द्वाराणि शेषाणि ॥३५॥

एते प्रदीपकल्पाः परस्परविलक्षणा गुणविशेषाः ।
कृत्स्नं पुरुषस्याऽर्थं प्रकाश्य बुद्धौ प्रयच्छन्ति ॥३६॥

सर्वं प्रत्युपभोगं यस्मात् पुरुषस्य साध्यति बुद्धिः ।
सैव च विशिनष्टि पुनः प्रधानपुरुषाऽन्तरं सूक्ष्मम् ॥३७॥

तन्मात्राण्यविशेषास्तेभ्यो भूतानि पञ्च पञ्चभ्यः ।
एते स्मृता विशेषाः शान्ता घोराश्च मूढाश्च ॥३८॥

सूक्ष्मा मातापितृजाः सह प्रभूतैस्त्रिधा विशेषाः स्युः ।
सूक्ष्मास्तेषां नियता मातापितृजा निवर्त्तन्ते ॥३९॥

पूर्वोत्पन्नमसकं नियतं महदादिसूक्ष्मपर्यन्तम् ।
संसरति निरूपभोगं भावैरधिवासितं लिङ्गम् ॥४०॥

चित्रं यथाऽश्रयमृते स्थाण्वादिभ्यो विना यथा छाया ।
तद्वद्विनाऽविशेषैर्न तिष्ठति निराश्रयं लिङ्गम् ॥४१॥

पुरुषार्थहेतुकमिदं निमित्तनैमित्तिकप्रसङ्गेन ।
प्रकृतेर्विभुत्वयोगान्नटवद् व्यवतिष्ठते लिङ्गम् ॥४२॥

सांसिद्धिकाश्च भावाः प्राकृतिका वैकृतिकाश्च धर्माद्याः ।
दृष्टाः करणाऽश्रयिणः कार्याऽश्रयिणश्च कललाद्याः ॥४३॥

धर्मेण गमनमूर्ध्वं गमनमधस्ताद्वत्यधर्मेण ।
ज्ञानेन चाऽपवर्गो विपर्ययादिष्यते बन्धः ॥४४॥

वैराग्यात्प्रकृतिलयः संसारो भवति राजसाद्रागात् ।
ऐश्वर्यादविघातो विपर्ययात्तद्विपर्यासः ॥४५॥

एष प्रत्यसर्गो विपर्ययाऽशक्तितुष्टिसिद्ध्याख्यः ।
गुणवैषम्यविमर्दत् तस्य च भेदास्तु पञ्चाशत् ॥४६॥

पञ्च विपर्यभेदा भवन्त्यशक्तिस्तु करणवैकल्यात् ।
अष्टाविंशतिभेदा तुष्टिर्वधाऽष्टधा सिद्धिः ॥४७॥

भेदस्तमसोऽष्टविधो मोहस्य च दशविधो महामोहः ।
तामिस्त्रोऽष्टादशधा तथा भवत्यन्धतामिस्त्रः ॥४८॥

एकादशेन्द्रियवधा: सह बुद्धिवैरशक्तिरुद्दिष्टा ।
सप्तदशवधा बुद्धेर्विपर्ययातुष्टिसिद्धीनाम् ॥४९॥

आध्यात्मिक्यश्चतस्त्रः प्रकृत्युपादानकालभाग्याख्याः ।
बाह्या विषयोपरमात्पञ्च नव तुष्टयोऽभिमताः ॥५०॥

ऊहः शब्दोऽध्ययनं दुःखविधातास्त्रयः सृहृत्प्राप्तिः ।
दानं च सिद्धयोऽष्टौ सिद्धेः पूर्वोऽड्कुशस्त्रिविधः ॥५१॥

न विना भावैर्लिङ्गां, न विना लिङ्गैर्न भावनिर्वृतिः ।
लिङ्गाख्यो भावाख्यस्तस्माद् द्विविधः प्रवर्तते सर्गः ॥५२॥

अष्टविकल्पो दैवस्तैर्यग्योनश्च पञ्चधा भवति ।
मानुष्यश्वैकविधः समासतो भौतिकः सर्गः ॥५३॥

अर्ध्वं सत्त्वविशालस्तमोविशालश्च मूलतः सर्गः ।
मध्ये रजोविशालो ब्रह्मादिः स्तम्बपर्यन्तः ॥५४॥

तत्र जरामरणकृतं दुःखं प्राप्नोति चेतन पुरुषः।
लिङ्गस्याऽविनिवृत्तेस्तस्माद् दुःखं स्वभावेन ॥५५॥

इत्येष प्रकृतिकृतो महदादिविशेषभूतपर्यन्तः ।
प्रतिपुरुषविमोक्षार्थं स्वार्थं इव परार्थं आरम्भः ॥५६॥

वत्सविवृद्धिनिमित्तं क्षीरस्य यथा प्रवृत्तिरज्ञस्य ।
पुरुषविमोक्षनिमित्तं तथा प्रवृत्तिः प्रधानस्य ॥५७॥

औसक्यनिवृत्त्यर्थं यथा क्रियासु प्रवर्त्तते लोकः ।
पुरुषस्य विमोक्षार्थं प्रवर्त्तते तद्वदव्यक्तम् ॥५८॥

रङ्गस्य दर्शयित्वा निवर्त्तते नर्तकी यथा नृत्यात् ।
पुरुषस्य तथाऽऽत्मानं प्रकाश्य निवर्त्तते प्रकृतिः ॥५९॥

नानाविधैरूपायैरूपकारिण्यनुपकारिणः पुंसः ।
गुणवत्यगुणस्य सतस्तस्याऽर्थमपार्थकं चरति ॥६०॥

प्रकृतेः सुकुमारतरं न किञ्चिदस्तीति मे मतिर्भवति ।
या दृष्टाऽस्मीति पुनर्न दर्शनमुपैति पुरुषस्य ॥६१॥

तस्मान्न बध्यतेऽद्वा न मुच्यते नापि संसरति कश्चित् ।
संसरति बध्यते मुच्यते च नानाऽश्रया प्रकृतिः ॥६२॥

रूपैः सप्तभिरेव तु बध्नात्मात्मानमात्मना प्रकृतिः ।
सैव च पुरुषार्थं प्रति विमोचयत्येकरूपेण ॥६३॥

एवं तत्त्वाऽभ्यासान्नाऽस्मि न मे नाऽहमित्यपरिशेषम् ।
अविपर्ययाद्विशुद्धं केवलमुत्पद्यते ज्ञानम् ॥६४॥

तेन निवृत्तप्रसवार्थवशात् सप्तरूपविनिवृत्ताम् ।
प्रकृतिं पश्यति पुरुषः प्रेक्षकवदवस्थितः स्वस्थः ॥६५॥

दृष्टा मयेत्युपेक्षक एको दृष्टाऽहमित्युपरमत्यन्या ।
सति संयोगेऽपि तयोः प्रयोजनं नास्ति सर्गस्य ॥६६॥

सम्यग्ज्ञानाधिगमाद् धर्मादीनामकारणप्राप्तौ ।
तिष्ठति संस्कारवशाच्चक्रभ्रमिवद् धृतशरीरः ॥६७॥

प्राप्ते शरीरभेदे चरितार्थत्वात् प्रधानविनिवृत्तौ ।
ऐकान्तिकमात्यन्तिकमुभयं कैवल्यमाप्नोति ॥६८॥

पुरुषार्थज्ञानमिदं गुह्यं परमर्षिणा समाख्यातम् ।
स्थित्युत्पत्तिप्रलयाधिन्त्यन्ते यत्र भूतानाम् ॥६९॥

एतत्पवित्रमग्रं मुनिरासुरयेऽनुकम्पया प्रददौ ।
आसुरिरपि पञ्चशिखाय तेन च बहुधा कृतं तन्त्रम् ॥७०॥

शिष्यपरम्परयाऽगतमीश्वरकृष्णेन चैतदार्याभिः ।
संक्षिप्तमार्यमतिना सम्यग्विज्ञाय सिद्धान्तम् ॥७१॥

सप्तत्यां किल येऽर्थास्तेऽर्थाः कृत्स्वस्य षष्ठितन्त्रस्य ।
आख्यायिकाविरहिताः परवादविवर्जिताश्चापि ॥७२॥

समाप्तम्

----**विषयसूची**----

दुःखत्रया	दृष्टवदानु	मूलप्रकृति	दृष्टमनुमा
प्रतिविष	सामान्य	अतिदूरा	सौक्ष्म्यात्त
	असदकरण		
हेतुमदनि	त्रिगुणम	प्रीत्यप्रीति	सत्त्वं लघु
अविवेक्या	भेदानां प	कारणमस्त्य	
सङ्घात	जन्ममरण	तस्माच्च	तस्मात्तत्सं
पुरुषस्य	प्रकृतेर्महां	अध्यवसा	अभिमानो
सात्त्विक	बुद्धीन्द्रि	उभयात्म	शब्दादिषु
स्वालक्ष	युगपच्च	स्वां स्वां	करणं त्रयो
अन्तः क	बुद्धीन्द्रि	साऽन्तः	एते प्रदी
सर्वं प्रत्युप	तन्मात्राण्य	सूक्ष्मा मा	पूर्वोत्पन्न
चित्रं यथा	पुरुषार्थहे	सांसिद्धि	धर्मेण ग
वैराग्यात्प्र	एष प्रत्य	पञ्च वि	भेदस्तम
एकादशेन्द्रि	आध्यात्मि	ऊहः शब्दो	न विना
अष्टविक	ऊर्ध्वं सत्त्व	तत्र जरा	इत्येषा प्र
वत्सविवृ	औसक्य	रड्गस्य	नानाविधै
प्रकृते: सु	तस्मान्त	रूपैः सप्त	एवं तत्त्वा
तेन निवृत्त	दृष्टा मयेत्यु	सम्यग्ज्ञा	प्राप्ते शरी
पुरुषार्थज्ञा	एतत्पवित्र	शिष्यपर	सप्तत्यां कि

प्रारम्भे गम्यताम्

धन्यवादाः!!!

[Youtube](#)

[MSG FB](#)

[Blog](#)

[Twitter](#)

© CHIRANJIBI KHATIWADA

MAHESH SANSKRIT GURUKUL, DEVGHAT-2, TANAHUN

ckachal@gmail.com

www.facebook.com/ck.achal

+977-9849165205

